

BOEKBESPREKINGEN

De Coupure in Gent, scheiding en verbinding

Prof. dr. R. Van Eenoo

Geachte dames en heren,

Het is met een bijzonder genoegen dat ik ben ingegaan op het vererend verzoek om het boek 'De Coupure te Gent' aan u voor te stellen. Samen met mijn collega en vriend Walter Prevenier werden we enkele maanden geleden bij de totstandkoming ervan betrokken. Het onderzoekswerk bevond zich in een eindfase en er werd intens nagedacht over de definitieve vormgeving. Op slag werden we getroffen door de inzet van de medewerkers en door de waarde van hun resultaten. Gefascineerd bewonderden we het bijzonder rijk en uiterst gevarieerd kaart- en illustratiemateriaal dat ze hadden samengebracht. Het kwam er op aan om uit die overvloed aan markante gegevens en invalshoeken een coherent betoog te distilleren dat respectvol ruimte zou bieden aan de inspanningen van alle medewerkers. Dat proces verliep niet zonder tijdrovend tasten en zoeken. Het eindresultaat ligt nu voor ons, over de waarde ervan kunnen alle betrokkenen oprecht fier zijn.

Het plan dat de initiatiefnemer voor de geest stond was immers zeer gedurfd en hield zware risico's in. Hij wilde, naar het voorbeeld van een recent boek over de 'Portus gandrae' dat ter stede veel indruk had gemaakt, een gelijkaardige en gelijkwaardige studie over de 'Coupure' realiseren. Hij betrad hierbij geen terra incognita. Die schitterende waterweg heeft reeds lang de aandacht van erudiete voorgangers gewekt, maar de aard van hun publicaties bleef beperkt in ruimte en tijd. De aspiraties van de initiatiefnemer reikten veel verder. Hij droomde, -niet van een soort compilatie van het bestaande-, maar van een totaalbeeld waarin de Coupure het geheim van zijn aantrekkingskracht zou prijsgeven. Om die droom in werkelijkheid om te zetten, beschikte hij evenwel niet over een wetenschappelijke infrastructuur noch over een gesubsidieerde werkgroep. Zijn visie kon slechts gestalte krijgen op voorwaarde dat ze gedeeld werd door een schaar vrijwilligers die bereid waren hun kennis, hun beroepservaring en hun vrije tijd ter beschikking te stellen. Binnenshuis kon hij dergelijke wetenschappelijke ploeg tot stand brengen en buitenshuis wist hij enthousiasme en steile verwachtingen te wekken.

De moeilijkheden die zij zich echter op de hals haalden, waren niet gering en van velerlei aard. Vooreerst het voorwerp van de zoektocht. De Coupure bevat

immers twee componenten: een kanaal dat hooguit anderhalve kilometer lang is en verder twee oevers die zich geleidelijk tot straten ontwikkeld hebben en dezelfde naam dragen. Het onderzoek kon zich dus ofwel toespitsen op het ontstaan, de functie en de ontwikkeling van dat kanaal ofwel uitgaan naar de studie van de bewoners en van de bewoningsvormen op de dijken. De werkgroep opteerde niet alleen voor een combinatie van beide invalshoeken maar tevens voor de historische benadering. Meteen de meest heikele weg. Er verschijnen jaarlijks duizenden boeken en tijdschriftartikels gewijd aan fenomenen uit het verleden, maar uiterst weinig die hier als voorbeeld konden fungeren. Er circuleren talloze fotoboeken met mooie plaatjes en sprekende onderschriften over wijken of straten, maar er bleken geen formats voorhanden die de werkgroep konden adviseren hoe zo'n omvangrijk project tot een goed einde kon gebracht worden, die hem attent konden maken op treffende thema's, die hem wilden voorschrijven hoe hij gefaseerd moest werken, of die hem de gepaste bronnen en literatuur konden leveren. Bij elke gevolgde werkwijze was het onderscheid tussen bruikbare stapstenen en onnuttige struikelblokken vooraf alles behalve duidelijk. De zeer omvangrijke bibliografie en de lange lijsten van online bronnen, geconsulteerde archieven en verzamelingen, die het boek afsluiten, bewijzen overvloedig hoe zorgvuldig er gewerkt werd en welke lange lijdensweg aan de redactie voorafging.

Het is een onmogelijke opgave om in een kort bestek een beeld van de rijke inhoud te schetsen. Bij de eerste kennismaking vallen de illustraties op. De veelheid en de verscheidenheid ervan is effenaf verbijsterend. Eeuwenoude kaarten, plannen, maquettes, folders, porseleinkaarten, foto's, krantenknipsels, postkaarten, affiches, tekeningen en archiefdocumenten werden gemobiliseerd om zo levendig mogelijk de verschillende fasen in de transformatie van de wijk te actualiseren. Wie dacht dat hij zijn straat kende, zal uren besteden aan de analyse van dat uitgebreid materiaal en achteraf ootmoedig de beperktheid van zijn kennis moeten toegeven. Bij de zo moeilijke reproductie van die beeldbank leverde de uitgever Academia Press hier voortreffelijke staaltjes van vakmanschap.

Het valt me moeilijker om de inhoud van de studie te evoceren. Gezien op de kaart van Gent nemen de Coupure en de belendende straten slechts een zeer beperkte ruimte in beslag en het boek nodigt ons uit om alle peripetieën te volgen die zich tijdens het verloop van meer dan twee eeuwen binnen die beperkte ruimte hebben voorgedaan. Het was derhalve redactioneel niet aangewezen om hier een strakke verhaallijn te handhaven. In dat langdurig proces vertoonde elk tijdsgewricht een te uitgesproken eigen karakter. Dat zette de redactie ertoe aan telkens aangepaste vraagstellingen, benaderingswijzen en overzichten uit te werken. Eén voorbeeld uit vele mogelijkheden. Ik dacht, op grond van de bestaande literatuur, op de hoogte te zijn van de redenen en de omstandigheden waarin de Coupure gegraven werd. Welnu uit het recente onderzoek doken heel

wat nieuwe inzichten op. Wie tijdens een wandeling langs de Coupure, zich ooit heeft afgevraagd waarom het rechtlijnig tracé plots een belangrijke knik vertoont of wie zich ooit misprijzend heeft uitgelaten over het gebrek aan economisch denken van onze voorouders bij het zien van de koppeling van de Coupure aan de Leie ter hoogte van de Verloren Kost en niet aan de Ketelvest, zal hier van antwoord gediend worden. Misschien zal bij hem of bij haar wel bewondering opwellen voor de vernuftige oplossingen die de voorouders bij de aansluiting bedacht hadden.

De graafwerken voltrokken zich doorheen percelen die telkens aan uiteenlopende eigenaars toebehoorden. We vernemen bijvoorbeeld hoeveel en welke kloosters bij de operatie onteigend werden. De voornaamste ingreep weliswaar deed zich voor in het agrarische gebied rond Ekkergerm dat toen nog met molens bezaaid was. Het kanaal reet het maatschappelijk weefsel binnen dat gebied helemaal uiteen. Enkele schamele bruggen volstonden achteraf niet om het verstoorde evenwicht te herstellen.

Het boek besteed ook ruim aandacht aan de directe relatie tussen de groeiende economische betekenis van de Coupure en de doorbraak van de industriële ontwikkeling van de stad. Gelijklopend met de opgaande beweging van de scheepvaart fungeerde de Coupure als een magische magneet voor vele bedrijven. Niet alleen textielbedrijven maar ook brouwerijen, zeepziederijen, suikerraffinaderijen, scheikundige bedrijven en metaalconstructiewerkplaatsen vonden er een eigen stek. Ze vestigden zich hetzij langs de oevers hetzij in de directe omgeving ervan, bv. de Nieuwe Wandeling. De namen van enkele 'captains of industry' als Clemmen, Bauwens, De Bast en Story en die van hun bedrijven zijn overbekend. Ze worden hier wel in reliëf geplaatst en geconfronteerd met minder bekende dwergbedrijfjes die in hun schaduw eveneens floreerden. Ook de tuinbouwers lieten zich meedrijven op dat elan en zochten voor hun bloemen en gewassen steeds bredere en zelfs internationale afzetmogelijkheden op.

Als gevolg van die economische opbloei, onderging de omgeving rond de Coupure in zeer korte tijd een diepgaande metamorfose. Het landelijk karakter van de oevers zwakte zienderogen af om plaats te maken voor prachtige en één enkele keer ook protserig woonhuizen. Onder het Nederlands bewind werd zelfs een plan ontvouwd om tussen De Bijlokesite en Ekkergerm een binnenhaven met dokken aan de Coupure aan te leggen. Van de uitbouw van dat plan is uiteraard nooit iets in huis gekomen. Een negatieve noot was wel dat de vele machines werden aangedreven door stoomwerktuigen die veel vuil uitspuwden. Daardoor geraakte de lucht zowel binnenin en als buiten de fabrieken geleidelijk verziekt en overleefden de tuinen en de gewassen in de buurt de aanslag niet. Het was echter niet alles kommer en kwel. Aan de oevers van de Coupure vestigden zich enkele guingettes of cabarets die gulzig van de ontstane drukte en groeiende welvaart genoten. De meeste werden uitgebraat door tuinbouwers- of schippers-

families.

Tijdens de tweede helft van de 19de eeuw begonnen de kapitaalkrachtige burgers te rentenieren en hun kapitalen in vastgoed te investeren in de vorm van aanpassingswerken aan de eigen woning of van een speculatieve bouw van bedienden- en arbeiderswoningen. De inplanting van fabrieken nam af. Nieuwe bouwgronden werden ontsloten en steeds grotere aandacht werd besteed aan de verfraaiing van de bestaande woningen. De hoogste herenhuzen verschenen naar het einde van de negentiende eeuw. Aan de gouden bocht van de Coupure, die liep van de Iepenstraat tot de Lieven de Winnestraat, verrezen luxueuze zogenaamde 'hôtels de maître'. Befaamde bouwmeesters konden hun scheppingsdrift ongeremd uitleven en bouwden er soms hun eigen woning. Wonen of het bezit van een huis aan de Coupure werd een glorieus status-symbool. Gerenommeerde universiteitsprofessoren, magistraten, leden van de Gentse balie, artsen, cineasten, beeldende kunstenaars, schrijvers, verzekeraars, politici werden erdoor aangetrokken en hoopten er elkaar te ontmoeten. Bij zonnige dagen werden de wandelpaden langs de oevers met voorliefde gekoesterd door wie wilde zien en wilde gezien worden. Ze werden het trefpunt van de Gentse high-life. Zelfs ruiters werden niet geweerd.

Ook andere bouwheren werden aangelokt door de unieke omgeving. De stad richtte het Van Caeneghemgesticht voor blinden op. De zusters van de Congregatie van visitatie stichtten er een eigen school. De zusters cisterciënzers bouwden een klooster en ziekenhuis onder naam de Refuge de Marie /Toevlucht van Maria. Tijdens het Interbellum geraakten de oevers volgebouwd, het bestaande areaal onderging een grondige facelift en ganse complexen werden afgebroken en vervangen door onderwijsinstellingen. Zo nam de Rijkslandbouwhogeschool de plaats in van het vroegere wederopvoedingsgesticht, het rasphuis. Het Casino dat een eminente plaats in het culturele leven had gespeeld moest wijken voor de veeartsenijschool van de universiteit Gent. De technische School aan de Lindelei zocht ter plaatse naar uitbreiding. De Provincie trok aan de Rozemarijnbrug de Provinciale Hogere Arbeidsschool op. Wat er zich tijdens de tweede wereldoorlog voordeed en daarna, moet ik onbesproken laten.

Het boek is echter veel rijker dan de impressionistische toetsen die we hier aan het gebeuren hebben besteed. We konden evenmin stilstaan bij de vele kleine maar inspirerende monografieën en biografieën die gewijd waren aan markante personaliteiten, huizen, fabrieken en schoolgebouwen. De aard ervan was te heterogeen om in enkele zinnen weer te geven. We zijn echter overtuigd dat ze binnen afzienbare tijd door diepgaander onderzoek zullen gevolgd worden. Ook mogen we de aanwezigheid van enkele boeiende getuigenissen van coupurebewoners niet onvermeld laten.

Ik wil afronden met aandacht te vragen voor een hoofdstuk dat zich als novum aandient. Het ligt in de lijn van wat men vandaag als huizengeschiedenis bestem-

pelt maar het beantwoordt niet helemaal aan de definitie. Het is een ad hoc oplossing voor het feit dat men bij de opdracht van dergelijke omvang onvermijdelijk heel wat informatie van geringere betekenis over personen en omstandigheden bijeenharkt, waarmee men aan het einde van de rit geen blijf weet. Ze lijken onbenullig of eenmalig en vinden in geen enkele rubriek een verantwoorde opvang. In plaats van ze te laten verloren gaan, worden ze hier in een huis na huis bespreking opgenomen. Het hoofdstuk draagt terecht de titel: de 'who is who' van de Coupure. Huisnummer na huisnummer worden hier trefende en soms microscopisch kleine lotgevallen van het huis of van zijn bewoners samengebald. Nu eens verwijzen ze naar de familiale samenstelling, dan weer naar het tewerkgestelde huispersoneel of de wijzigingen aan de woonst. Het betreft dus een hoofdstuk dat stellig de bewoners van de betrokken panden rechtstreeks zal aanspreken.

Besluitend wil ik eerst en vooral mijn diepe waardering uiten voor de voor de inzet, de werkkraft en het uithoudingsvermogen van alle medewerkers, zowel die van het eerste als die van het laatste uur. Ik wil ook de initiatiefnemer feliciteren. Zonder hem ware het boek nooit verschenen.

In de toekomst zal blijken dat de betekenis van het boek verder reikt dan een boeiend bindmiddel tussen de inwoners en dat het eveneens een basistekst zal vormen voor wie onderzoek wil verrichten naar het economisch, sociaal en cultureel leven, niet allen van die ene wijk, maar van de ganse stad Gent.

Ik dank u voor uw aandacht.

(Toespraak naar aanleiding van de presentatie van het boek op 26 september 2009)

“De Coupure in Gent”: ISBN 978 90 382 1323 1, pagina's XIV - 323, formaat: 205 x 275, winkelprijs: € 37.

Academia Press Wetenschappelijke Uitgeverij, Eekhout 2, 9000 Gent, 09 233 80 88, www.academiapress.be